

DEYİM YERİNDEYSE

Editör: Doç. Dr. Yusuf DOĞAN

Yazarlar:

Dr. H. Emel ŞİRİN
Sevtap IŞIK • Ceren ÇEVİK • Tuğba DOĞRU • Tuncay DALKIÇ
Baran SOLAR

Resimleyen: Mehmet BABAT

Editör: Doç. Dr. Yusuf Doğan

DEYİM YERİNDEYSE

ISBN 978-605-318-490-4

DOI 10.14527/ 9786053184904

Kitap içeriğinin tüm sorumluluğu yazarlarına aittir.

© 2016, Pegem Akademi

Bu kitabın basım, yayım ve satış hakları

Pegem Akademi Yay. Eğt. Dan. Hizm. Tic. Ltd. Şti.ye aittir.

Anılan kuruluşun izni alınmadan kitabın tümü ya da bölümleri, kapak tasarımı; mekanik, elektronik, fotokopi, manyetik, kayıt ya da başka yöntemlerle çoğaltılamaz, basılamaz, dağıtılamaz.

Bu kitap T.C. Kültür Bakanlığı bandrolü ile satılmaktadır.

Okuyucularımızın bandrolü olmayan kitaplar hakkında yayinevimize bilgi vermesini ve bandrolsüz yayınları satın almamasını diliyoruz.

I. Baskı: Haziran 2016, Ankara

Yayın-Proje: Didem Kestek

Dizgi-Grafik Tasarım: Didem Kestek

Kapak Tasarımı: Beren Tekin

Resimleyen: Mehmet Babat

Baskı: Vadi Grup Ciltevi A.Ş.

İvedik Organize Sanayi 28. Cadde 2284 Sokak No: 105

Yenimahalle/ANKARA

(0312 394 55 91)

Yayıncı Sertifika No: 14749

Matbaa Sertifika No: 26687

İletişim

Karanfil 2 Sokak No: 45 Kızılay / ANKARA

Yayınevi: 0312 430 67 50 - 430 67 51

Yayınevi Belgeç: 0312 435 44 60

Dağıtım: 0312 434 54 24 - 434 54 08

Dağıtım Belgeç: 0312 431 37 38

Hazırlık Kursları: 0312 419 05 60

İnternet: www.pegem.net

E-ileti: pegem@pegem.net

ÖN SÖZ

Bir olayı, bir durumu, bir kavramı daha etkileyici anlatmak için en az iki sözcüğün bir araya gelmesiyle oluşan ve çoğu zaman gerçek anlamından uzaklaşıp kendine özgü anlam kazanan söz gruplarına *deyim* diyoruz. Nesilden nesile aktarılıp kalıplaşarak yaygın kullanıma ulaşan bu söz grupları, daha önceki kuşakların birikimlerini, deneyimlerini ve gözlemlerini yansıtır. Diğer bir ifadeyle deyimler, önceki kuşakların bizlere bıraktıkları miras unsurlarından biridir.

Başlangıçta bir nedenden dolayı kullanılan deyimler; anlam ya da dil özellikleri nedeniyle beğenildiği, ortam ve bağlamlarda sözü çarpıcı olarak ifade ettiği ve çoğunlukla mecazlı bir söyleyişe sahip olduğu için toplum tarafından benimsenmiş, kullanılmış; konuşma ve yazıda sürekli tekrar edilerek günümüze kadar gelebilmiştir. Karşılaşılan yeni durumlar, yeni koşullar sonrasında Türkçenin kullanım özelliklerini bilen sanatçılar tarafından da hemen her dönemde dile yeni deyimlerin katıldığı söylenebilir.

Deyimler, hem yazılarımıza hem de konuşmalarımıza derinlik katar, anlattıklarımızı ilgi çekici hâle getirir ve daha anlaşılır kılar. Birkaç cümleyle anlatabileceğimiz bir durumu birkaç sözcükten oluşan bir deyimle çok daha etkili bir şekilde ifade edebiliriz. Böylece kısa, özlü ve etkili bir anlatım sağlamış oluruz.

Bir deyimın anlamının bilinmesinin yanında çeşitli durumlarda anlamına uygun olarak bir bağlamda kullanılması da o deyimın dilde yaygınlaşması ve yerleşmesi açısından son derece önemlidir. Bu yüzden deyimlerin anlamlarını bilmek kadar hangi durumlarda kullanıldıklarını bilmek de önem arz eder.

Değişen ve gelişen dünyada, bireylerin ana dilimiz olan Türkçede yetkinleşmeleri; onların düşünen, duyarlı bireyler olmalarını sağlayan etkenlerden biridir. Bir dilde yetkinleşmek demek, dildeki anlama becerileri olan dinleme ve okuma ile anlatma becerileri olan konuşma ve yazmayı etkili bir şekilde kullanabilmek demektir. Bu kapsamda dildeki sözcük, deyim, kalıp söz vd. söz varlığı unsurları

ile cümle yapılarını bilmek ve doğru kullanmak önemlidir. Okullarımızdaki Türkçe derslerinin en temel amaçlarından biri de çocuklarımızın bu açıdan gelişmelerini sağlamak ve yaşadıkları toplum içinde iyi iletişim kurabilen bireyler olmaları hususunda sağlam bir altyapı oluşturmalarını temin etmektir.

Elinizdeki bu çalışma, Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi ile Gazi Üniversitesi Vakfı Özel Okulları arasında yürütülen ve kısa adı GOP olan *Gelişen Okullar Projesi* kapsamında Gazi Üniversitesi Vakfı Özel Ortaokulu Türkçe Zümresi'nin hazırladığı bir üründür. Kitapta 111 deyimle ilgili resim, bu deyimlerin anlamları* ve söz konusu deyimlerden hareketle oluşturulmuş metinler yer almaktadır. Deyim sayısının 111 olmasının nedeni Gazi Üniversitesi Vakfı Özel Okullarının eğitim ve öğretim hayatına başladığı 1998 yılında 111 öğrencisinin olmasıdır.

Kitapta yer alan deyimler, MEB Yayınları 5, 6, 7 ve 8. Sınıf Türkçe ders ve çalışma kitaplarında yer alan metinlerden seçilmiştir. Seçilen deyimlerin öğrencilerin zihinlerinde daha somut bir şekilde yer etmesi için her bir deyim resimlenmiş ve o deyim hangi durumda/durumlarda kullanıldığıyla ilgili olarak bir metin oluşturulmuştur. Böylelikle söz konusu deyimlerin daha kolay, daha kalıcı bir şekilde öğrenilmesi ve öğretilmesi hedeflenmiştir.

Resimlerin çizilmesi ve metinlerin yazılması süreci; ressam, Türkçe öğretmenleri ve yayın editörünün katıldığı atölye çalışması şeklinde planlanmıştır. Hazırlanan bu çalışma; içeriğinde yer alan deyimlerin Millî Eğitim Bakanlığı Türkçe Dersi Öğretim Programı çerçevesinde yazılmış ortaokul Türkçe ders kitaplarındaki metinlerden seçilmesi, her bir deyim için bir özgün resim çizilmesi ve deyim kullanıldığı bağlama uygun özgün metin yazılması gibi özel-

* Kitapta yer alan deyimlerin anlamları için şu kaynaklardan yararlanılmıştır: Aksoy, Ömer Asım. (1988). Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü-II. İnkılap Kitabevi, İstanbul./Parlatır, İsmail. (2007). Deyimler-II. Yargı Yayınevi, Ankara./Özşahin, Hilal; Uluçay, Mehmet ve Yetim, Raşit. (T.Y). Atasözleri, Deyimler ve Özdeyişler. Ata Yayıncılık, Ankara./Doğan, Ahmet. (1994). Deyimler Sözlüğü. Akçağ Yayınları, Ankara./www.tdk.gov.tr

likleri göz önünde bulundurulduğunda alanda bir ilk olma özelliği taşımaktadır.

Deyim Yerindeyse adlı bu eser; ana dilimiz Türkçemizin en büyük zenginliklerinden olan deyimlerimizin öğrenilmesi, kullanılması ve yaygınlaşmasına katkı sağlamak, yediden yetmişe her insanımızın dilimize gereken değeri vermesi gerektiği anlayışına dikkat çekmek amacıyla hazırlanmıştır. Bu çalışmanın hazırlanmasında desteğini esirgemeyen Gazi Üniversitesi Vakfı Özel Okulları Yönetimine teşekkürlerimizi sunarız.

Her çalışmada olduğu gibi bu çalışmanın da eksikleri, eleştirecek tarafları olacaktır. Siz değerli okuyucuların eserle ilgili her türlü görüşü kitabın sonraki baskılarının daha iyi olması adına bizlere rehberlik edecektir. Esere göstermiş olduğunuz ilgi ve ana dilimiz Türkçemize verdiğiniz bu anlamlı destekten dolayı siz değerli okurlara teşekkürü bir borç biliriz.

Yayın Kurulu

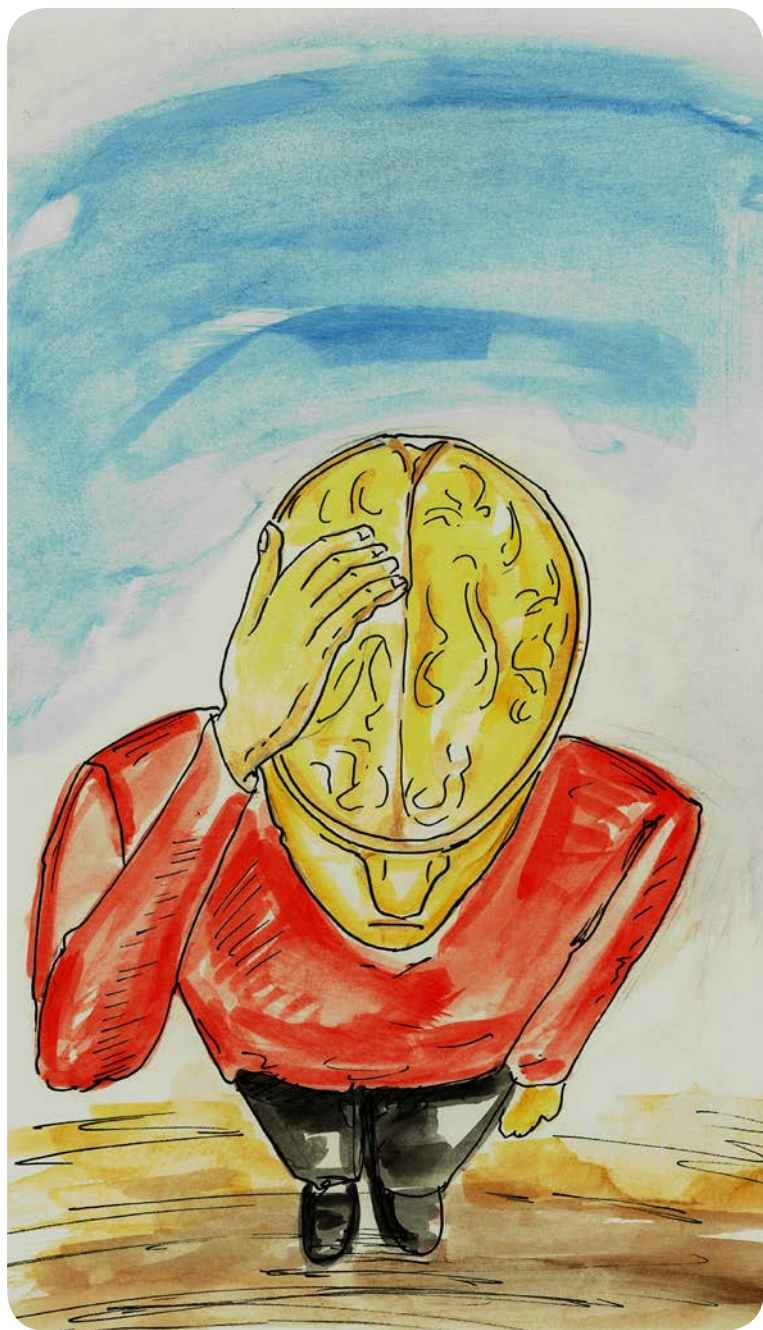
İÇİNDEKİLER

Ön Söz.....	iii
Aklını (kafasını) kurcalamak	2
Avucunu yalamak	4
Bacası tütme.....	6
Baş başa (Kafa kafaya) vermek.....	8
Bel bağlamak	10
Başından (aşığı) kaynar sular dökülmek	12
Burnunda tütme	14
Burnunu sokmak	16
Canı yanmak	18
Ciğeri dağlanmak	20
Çizmeyi aşmak.....	22
Dış kapının (dış) mandalı.....	24
Dil dökmek.....	26
Dili dişi kilitlenmek.....	28
Dilinde (Dilimde) tüy bitmek	30
Dilini tutmak.....	32
(Birine) Diş bilemek.....	34
Dört ayak üstüne düşmek.....	36
Dört gözle bekleme	38
Ekmek elden su gölden	40
El ele vermek	42
Eli ayağı (ayağına) dolaşmak.....	44
Elinden tutmak	46
Eline düşme.....	48
Eline su dökmemek	50
Elini taşın altına koymak.....	52
Ensesinde boza şişirmek	54

Eski defterleri karıştırmak.....	56
Gönlünde yatmak.....	58
Göze girmek.....	60
Gözü dalmak.....	62
Gözü kesmek.....	64
Gözleri parlamak.....	66
Gözü takılmak.....	68
Gözyaşlarını tutamamak.....	70
Haber almak.....	72
Havanda su dövmek.....	74
İçi kararmak.....	76
İçi yanmak.....	78
İleri geri konuşmak.....	80
Kafayı çalıştırmak (işletmek).....	82
Kapıdan kovsan bacadan girmek.....	84
Kara kara düşünmek.....	86
Kendi kendine konuşmak.....	88
Kendini dev aynasında görmek.....	90
Kol kanat germek (olmak).....	92
Köprüleri atmak.....	94
Kulak asmak.....	96
Kulak tıkamak.....	98
Kulak vermek.....	100
Külahları değiştirmek (değiştirmek).....	102
Küpünü doldurmak.....	104
Leyleği havada görmek.....	106
Mürekkep yalamak.....	108
Nöbet tutmak (beklemek).....	110
Omuz omuza.....	112
Peşinden koşmak.....	114

Renk katmak	116
Taban tepmek.....	118
Tası tarağı toplamak.....	120
Tencerede pişirip kapağında yemek.....	122
Yağmurdan kaçarken doluya tutulmak.....	124
Yan gözle bakmak.....	126
Yanağından kan damlamak.....	128
Yelkenleri suya indirmek.....	130
Yol göstermek.....	132
Yoluna baş koymak.....	134
Yüreği hoplamak (hop etmek/oynamak)	136
Yüreği yanmak	138
Yüreğine su serpmek	140
Adım atmak.....	142
Akıl yürütmek.....	144
Aşağı tükürsen sakal yukarı tükürsen bıyık.....	146
Aynı telden çalmak.....	148
Başına üşüşmek.....	150
Beli bükülmek.....	152
Bir kaşık suda boğmak.....	154
Bir kulağından girip diğerinden çıkmak	156
Bir yaşına daha girmek	158
Çene yarıştırmak	160
Dananın kuyruğu kopmak	162
Deveye hendek atlatmak.....	164
Dili bağlanmak.....	166
Diline dolamak	168
Diline düşmek.....	170
Dizini dövme	172
Dünya üzerine gelmek	174
Gemileri yakmak.....	176

Gözlerinin içi gülmek	178
İki gözü iki çeşme	180
İzinden yürümek	182
Kapı kapı dolaşmak (gezmek).....	184
(Birinini) Kapısını çalmak	186
Kırk dereden su getirmek.....	188
Köşeye çekilmek	190
Kulak kabartmak	192
Kulp takmak	194
Küplere binmek	196
Ortaya atmak.....	198
Pabucu dama atılmak.....	200
Pireyi deve yapmak	202
Pişmiş aşı su katmak.....	204
Surat asmak	206
Suya sabuna dokunmamak	208
Turp gibi olmak	210
Tüyleri diken diken olmak	212
Üstünden (üzerinden) yük kalkmak.....	214
Yol açmak.....	216
Yola düşmek	218
Yüz çevirmek.....	220
Zaman ile yarışmak.....	222

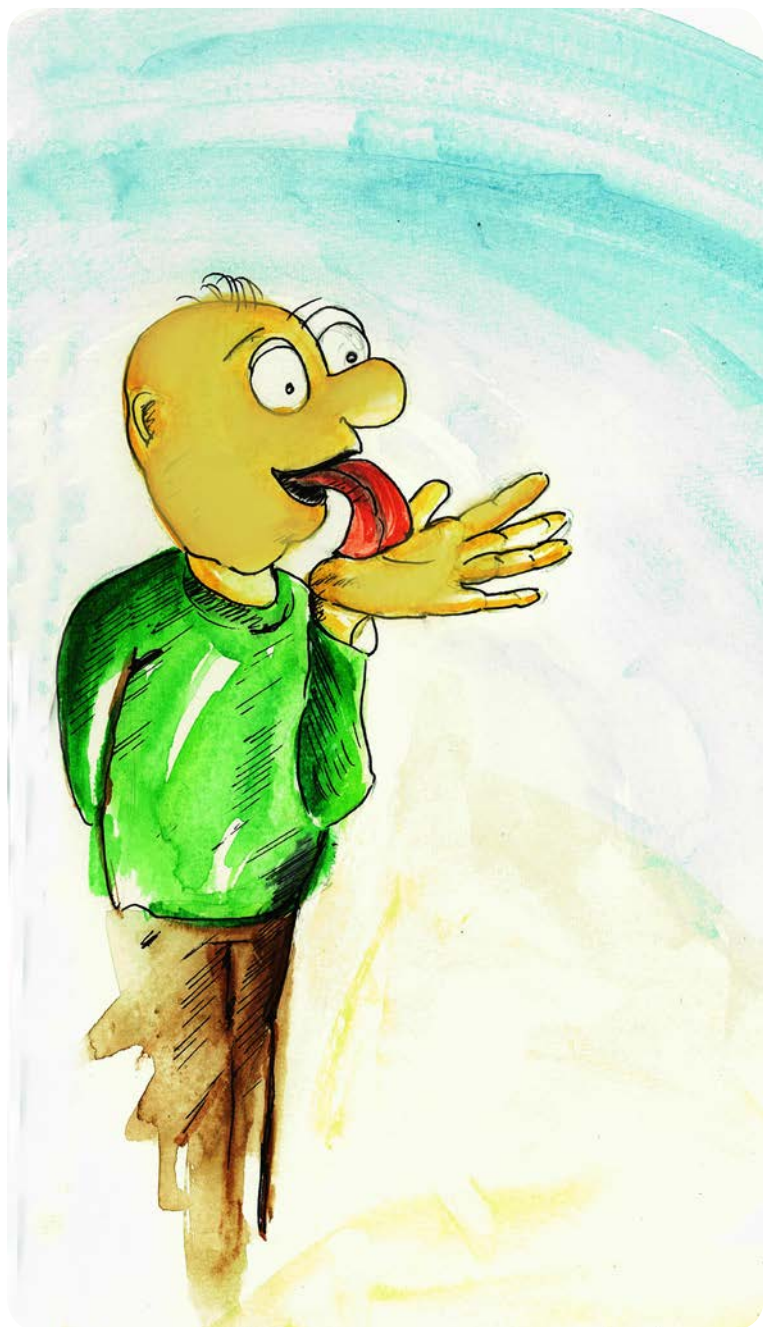

Aklını (kafasını) kurcalamak*: *Zihnini meşgul etmek, devamlı düşündürmek.*

O gün yaşanan üzücü olaydan sonra Seda ve Derya'nın arasındaki arkadaşlık tamamen bozulmuştu. Yaşadıkları olay aslında bir anlık öfkeye bağlıydı. Sonradan düşündüğünde çok sert tepki gösterdiğini Seda da fark etti. Bu yüzden gece yastığa başını koyduğunda hep aynı sorun kafasını kurcalıyor, uyumasına engel oluyordu. Bir türlü bu olayı yaşanmamış kabul edemiyordu. Altı üstü küçük bir eleştiri yapmıştı. Yakın arkadaşlar birbirini eleştirebilir diye düşünmüştü. Kendi kendine söyleniyordu: "Tamam, biraz fazla ileri gitmiş olabilirim. Ama o da benimle ilgili neler biriktirmiş? Demek ki bana içindekileri söylemek için fırsat kolluyormuş."

Aslına bakarsanız; Derya, Seda'nın ne söylediğini çok fark etmemişti. Ama söyleme şekli onu rahatsız etmiş ve ciddi bir tepki göstermişti. Çünkü çoğu zaman ne söylediğimizden çok nasıl söylediğimiz önemli olur. En sert eleştirileri bile tatlı dille yaptığımızda, anlık bir tepki ile değil içten bir açıklama ile karşılaşırız.

* Sevtap IŞIK

Avucunu yalamak*: *Umduđunu ele geirememek, beklentisi gerekleřmemek.*

Emre, Haktan, Azra ve Ece dört kardeşti. Günlerden pazardı ve tüm aile evdeydi. Anneleri mutfakta kek yapıyor, babaları gazete okuyor, çocuklar ise son güne bıraktıkları ödevlerini bitirmeye çalışıyordu. Portakallı kekin mutfaktan gelen mis gibi kokusu evin içine yayılıyordu. Çocuklar kekin pişmesini sabırsızlıkla bekliyordu. Bir müddet sonra kapıdan içeri elinde büyük bir tepsi ile anneleri girdi. Hepsini tepsinin başına řřp kendilerine düşen payı yemeye başladı. Herkes payını bitirdiğinde bir tek Ece'nin elinde kek kalmıştı. Evin en kk çocuğu Emre ise tüm sevimliliği ile Ece'den kekini kendisiyle paylaşmasını istedi. Ece ise gülerek "Hıh! Avucunu yalarsın, bu benim hakkım." deyince Emre bir anda avucunu yalamaya başladı. Emre'nin bu davranışı karşısında ise tüm aile kahaalara boğuldu.

* Sevtap IŞIK

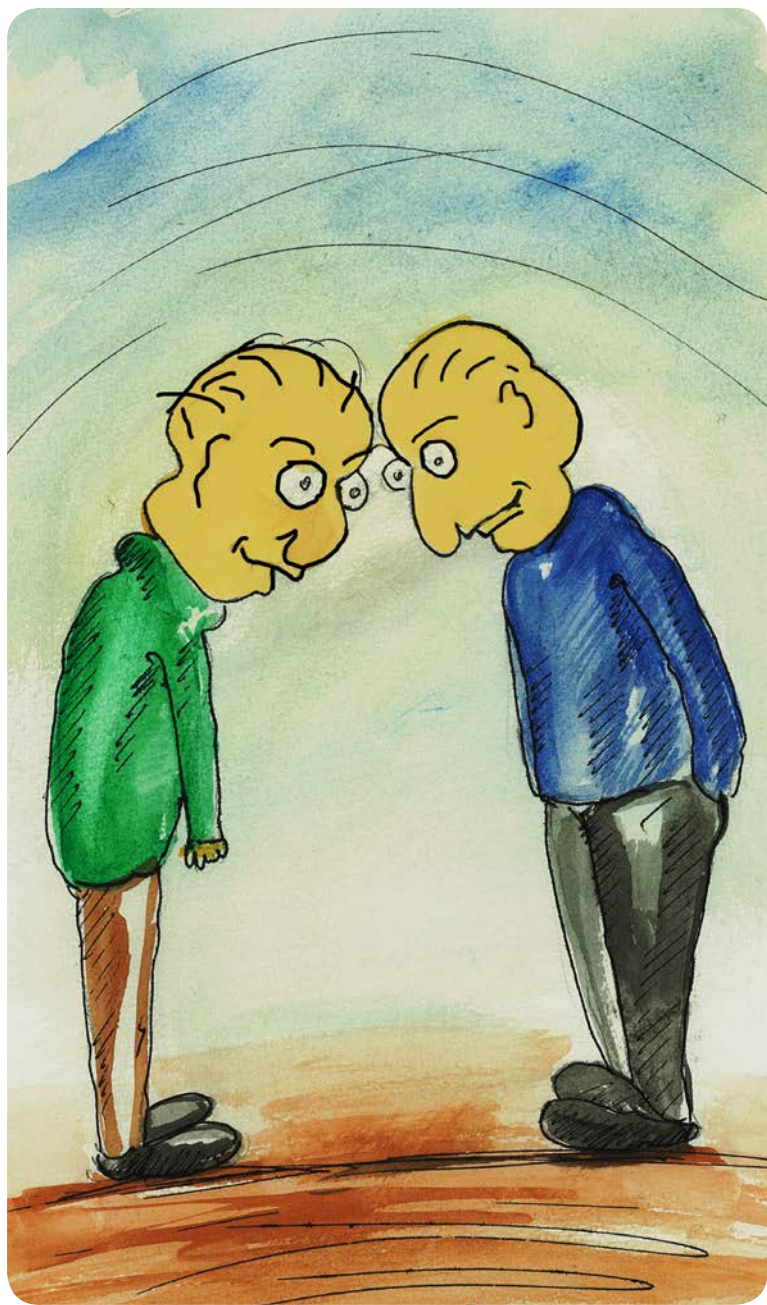

Bacası tütme*: *Ailenin yaşamının sürüp gitmesi.*

Öğretmen olarak geldiğim bu kasabada, şimdiye kadar rastladığım insanlar içerisinde en iyilerden birisi de Muhsin Efendi idi. Muhsin Efendi inançlı, çevresindekiler tarafından sevilen ve kasabakilere yardım etmekten çekinmeyen biriydi. Şapkası, üzerinde köstekli saat takılı yeleği, her daim ütülü pantolonu ve beyaz gömleği ile âdeta bir şıklık abidesiydi de. Yıllarca Almanya'da gurbetçi olarak yaşamış, orada çalışmış ve emekli olduktan sonra karısını da alıp köyüne yerleşmişti. Oğlu ve kızı ise Almanya'da kalmışlardı. Hatta söylediğine göre gelini bir Alman'dı.

Muhsin Efendi Almanya'da yıllarca alın teri dökerek kazandıkları ile kasabada kendisine güzel bir ev yapmış, birkaç dönüm de tarla satın almıştı. Yaşı biraz ilerlediğinden kendisine tarla işlerinde ağabeyinin oğlu yardım ediyordu. Hayatı boyunca çalışarak ailesine hep sahip çıkan, bu iyi yürekli adamın tek gayesi bacası tüten bir ev olmuştu. Öyle malda mülkte de çok fazla gözü yoktu. Geçimini sağlasın ve insanlara yardım etsin ona yeterdi. Bunu buraya daha geldiğim ilk gün anlamıştım. Eşyalarımı dolmuştan indirirken tanışmıştık. Hemen kasabanın birkaç gencini bana yardım etsinler diye seferber etmişti. Sonradan duyduğum kadarıyla kasabanın okulunu da yeniden o yaptırmış ve içinde bir de kütüphane olmasını sağlamıştı. Böyle gönlü geniş, yüreği zengin ve ülkesinin aydınlanması için mücadele eden insanları gördükçe mesleğime sıkı sıkıya sarılıyor ve buradaki çocuklar için elimden geleni yapmayı arzuluyordum.

* Baran SOLAR

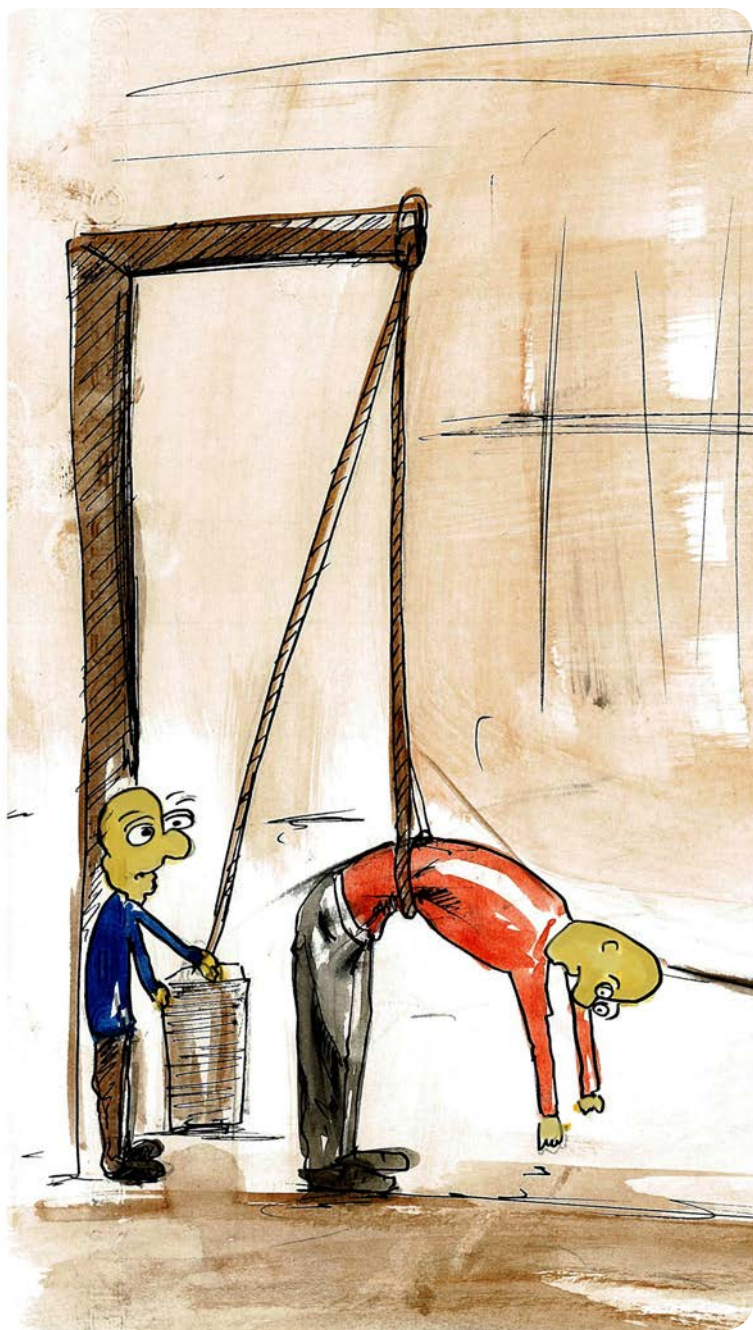

Baş başa (Kafa kafaya) vermek*: *Birbirinin düşüncesinden yararlanmak üzere birkaç kişinin toplanarak bir konuyu görüşmesi, görüşüp karar vermek için bir araya gelmesi.*

Şimdi de sırada özellikle tekstil dünyasını ve şık giyinmeye özen gösterenleri sevindirecek bir haber var:

Türk ve İtalyan bilim insanları baş başa verdi; bilim dünyası için küçük, insanlık için büyük bir adım daha attı. Uzun çalışmalar ve deneyler sonucunda tekstil dünyasında çığır açacak yeni bir buluşa imza atan Türk ve İtalyan bilim insanları, yeni nesil kumaşların artık daha farklı özelliklere sahip olacağı müjdesini verdi. Soğuk havada sıcak tutacak, sıcak havada terletmeyecek bir giysiyi kim istemez? Peki, üzerine meyve suyu ya da kahve dökülse bile lekelenmeyen bir tişörte kim hayır diyebilir? Artık tüm bunlar yeni nesil nanoteknolojik kumaşlarla mümkün. Bu kumaşlarda, çevresel etkenlerle ortaya çıkabilecek değişikliklerin olumsuz etkilerini azaltabilecek özellikler var. Kimi nanoteknolojik kumaşlar su geçirmezlik, yanmazlık gibi özelliklere sahip. Kimileri de ısı ve basınç gibi etkenlerle oluşan değişikliklere duyarlı.

* Tuncay DALKIÇ

Bel bağlamak*: *Kendisine yardımcı olacağına inanıp bir kimseye ya da bir şeye güvenmek.*

Ben doğmadan altı yıl önce taşındığımız bu mahallede küçük bir bakkalımız vardı. Mahalledeki arkadaşlarımın arasında en popüler kişi olmamı sağlayan bu küçük bakkal; arkadaşlarıma gazoz ikram ettiğim, çekirdek çitlediğimiz, dolabın başında dondurma seçtiğimiz, kendimizi mutlu hissettiğimiz en özel yerd. Ama son zamanlarda açılan büyük marketler gelirimizi oldukça azaltmıştı. Dükkânımıza artık yalnızca ekmek almak için uğranır olmuştu. Ancak bakkalımızın hemen karşısında yükselen yeni sitenin sakinlerinden ümitliydik. Bakkalımızın kurtuluşu için âdeta bu siteye bel bağlamıştık. Nitekim insanlar siteye yerleşmeye başladığında biz de bakkalımızda birkaç küçük yenilik yaptık. Öncelikle ürün çeşidini artırdık. Mıknatıslı reklam kartları yaptırarak ve site dâhil tüm mahalleye bunları dağıttık. Çünkü artık evlere servis hizmeti verecektik. Kartları dağıttığımız gün, küçük bakkalın telefonu çalmaya başladı. Ben de heyecanla servise çıktım. Babam unutmuyayım diye elime de bir kâğıt tutuşturdu: “L3 Daire:17”.

Misafiri gelince poğaçaya yapmak isteyen teyzelerin mayaya, pazar günleri kahvaltıda çocuklara sigara böreği sürprizi yapmak isteyen annelerin yufkaya, ekmek almayı unutanların ekmeğe, sıcak yaz gecelerinde serinlemek isteyenlerin dondurmaya duyduğu ihtiyaç bizim sevincimiz olmuştu.

Yaz tatili boyunca babama yardım ettim. Beni sevimli buldukları için para üstünü almayan cömert komşularımız sayesinde günlük harçlığımı bile çıkarttım. Yaz sonunda bir de baktık ki artık bakkalımızı bütmenin vakti gelmiş!

* Sevtap IŞIK

Başından (aşağı) kaynar sular dökülmek*: *Çok utandırıcı ya da sıkıntı verici bir durum karşısında vücudunu ter basmak, ürpermek.*

Gökyüzünün güneşli olduğu bir ilkbahar günüydü. Günlerden çarşambaydı ve ilk dersimiz matematikti. Ders için gerekli hazırlıklarımı yapmıştım ve öğretmenin gelmesini bekliyordum. Matematik dersimize, anlatım tarzını çok sevdiğim Kemal Öğretmen geliyordu. Önceleri başarılı olamadığım bu dersi Kemal Öğretmen’le sevmiştim. Derslerinde sadece matematik anlatmazdı, değerlerimize sahip çıkmanın öneminden ve insan olmanın gereklerinden bahsederdi. Çok eğlenceli geçen matematik derslerini iple çekerdim.

Zil çalmış, Kemal Öğretmen her zamanki sakinliği ve tebessümüyle bizlere “Günaydın!” diyerek çantasını masaya bırakmıştı. Kısa bir hâl hatırdan sonra bir önceki derste yaptıklarımızı tekrar etmiştik. Yeni bir konuya giriş yapacaktık ki öğretmenimizin gözü arka sıralardan bir öğrenciye takıldı. Bu arkadaşımız önündeki sırayı kazıyor, sıranın üzerine bir şeyler çiziyordu. Ancak öğretmenin ve bizim onu izlediğimizi fark etmemişti. Öğretmenimiz tüm sınıfa dönerek babacan bir ses tonuyla “Evimizin kapısını tekmeyle açmıyoruz değil mi? Halımıza dışarıdan geldiğimiz ayakkabıyla mı basıyoruz? Ya da evde duvarları kazıyor muyuz?” şeklinde peş peşe sorular sordu. Bu sorularla irkilen arkadaşımızın o an sanki başından kaynar sular dökülmüştü. Öğretmenimizin uyarılarından çok utanmış, kıpkırmızı kesilmiş, tek bir kelime edememişti.

* Tuncay DALKIÇ